

ПРИНЦИПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ АДАПТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО САМОВИЗНАЧЕННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОФЕСІЯХ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

У статті розглянуто та схарактеризовано принципи розвитку, науковості, інтегративності, мобільності, акумуляції, наступності, технологічності, варіативності, спрямованості у професійному самовизначенні на комплексне вирішення завдань навчання, виховання та розвитку, що лежать в основі вибору майбутньої професії. Зокрема, стосовно адаптації старшокласників до самовизначення у виборі сільськогосподарських професій в умовах освітнього округу. Також виокремлено групу імовірнісних закономірностей процесу професійної адаптації в навчальному закладі.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна адаптація, підготовка старшокласників, навчальний процес, освітній округ.

Роль загальноосвітніх навчальних закладів у вирішенні окресленої проблеми – здійснити ознайомлення з основними сучасними технологіями виробництва; підготувати до активної трудової діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства; забезпечити різнобічний розвиток індивідуальності особистості на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб; створити умови для професійного самовизначення; виробити уміння практичного і творчого застосування здобутих знань [2].

Актуальність статті зумовлена низкою суперечностей між цілями допрофесійної підготовки старшокласників, орієнтованими на розвиток особистості загалом, та реальними педагогічними завданнями формування у них готовності до фермерської діяльності; інтегративними тенденціями проєктування змісту профільного навчання в старшій школі та професійним самовизначенням учнів у сфері сільськогосподарських професій; усвідомленою на всіх рівнях потребою у створенні вчителями навчальних закладів умов для ціннісного ставлення школярів до фермерської праці й незнаннями вчителями загальноосвітньої школи особистісно орієнтованих технологій організації професійного становлення майбутніх фермерів.

Соціально-професійна адаптація старшокласників – процес поступової адаптації ще в період навчання у підготовці до професії, що здобувається, та підготовка до входження у відповідну соціально-професійну групу. Результатом адаптації повинні бути: стійке позитивне ставлення до обраної професії; готовність до професійної діяльності, оволодіння її змістом на рівні, достатньому для самостійної роботи; готовність до входження в трудовий колектив; готовність до ролі фахівця як організатора та керівника матеріального або духовного виробництва; готовність до прийняття системи цінностей допрофесійної діяльності.

Становлення ринкової економіки, розвиток підприємницької діяльності неможливі без існування широко розвинутої, досить мобільної системи загальноосвітньої і професійної підготовки молоді.

Соціально-професійна адаптація старшокласників до навчальної діяльності як теоретична і практична проблема знайшла широке відображення в психолого-педагогічній літературі. До її дослідження в різний час з різних позицій зверталися С. І. Архангельський, Ю. К. Бабанський, Є. П. Белозерцев, К. М. Новакова, М. І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, А. Г. Ковальов, Н. В. Кузьміна, Н. Д. Левітів та інші. Потреба дослідження цієї проблеми зумовлена її належністю до фундаментальних проблем психолого-педагогічної науки.

Проаналізувавши праці К. Абульханової-Славської, С. Багишева, Б. Душкова, Д. Кікнадзе, Г. Костюка, Б. Ломова, Г. Лооса, В. Рубахіна, М. Пряжнікова, А. Журкіної, С. Чистякової та інших дослідників з проблеми професійного самовизначення старшокласників, можна зробити висновок про те, що одним із показників ефективності навчально-виховної роботи школи за цим напрямом є рівень сформованості готовності учнів старших класів до свідомого вибору майбутньої професії.

У дослідженні В. Мачуського, який вивчав готовність старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності, виділені когнітивний, мотиваційний, практично-дійовий, психологічний, креативний та самооцінювальний компоненти; у структурі готовності старшокласників до вибору професій в умовах МНВК О. Мельник окреслив мотиваційний, когнітивний, практичний та “Я” (компонент

самосвідомості) компоненти, а Н. Ковтуненко, що досліджував формування у старшокласників готовності до вибору інженерно-технічних професій, виділив мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісно-практичний компоненти. Проблемі формування готовності до вибору професії присвячені філософські, соціологічні та психолого-педагогічні дослідження. Психолого-педагогічним аспектам питання професійного самовизначення особистості присвячені праці О. Губенка, Є. Клімова, О. Капустіної, В. Мадзігона, Н. Мосол, Є. Павлютенкова, К. Платонова та інших дослідників.

Для реалізації поставлених завдань педагогам необхідно застосовувати нові, більш ефективні в сучасних умовах форми і методи навчання. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання в навчально-виховному процесі дослідницького методу. Проаналізувавши науково-методичну літературу з проблеми дослідження та вивчивши досвід роботи навчальних закладів, нами було визначено такі принципи організації дослідницької діяльності у школах сільської місцевості, яка б розвивала творчі здібності учнів та забезпечувала виконання профорієнтаційної роботи:

- дослідницька робота повинна бути організована на науковій основі з урахуванням вимог сучасності;
- вона має здійснюватися в процесі позаурочної роботи в тісному поєднанні з трудовим навчанням;
- зміст завдань повинен відповідати напрямам діяльності сільськогосподарських товариств, розташованих поблизу навчального закладу, та мати спільне з повсякденним життям учнів;
- складність досліджень та експериментів має бути посиленою та відповідати індивідуальним і віковим особливостям учнів;
- діяльність старшокласників повинна мати систематичний характер;
- організація творчої дослідницької діяльності має здійснюватись за допомогою інтерактивних методів навчання.

Метою статті є висвітлення принципів та закономірностей адаптації старшокласників до самовизначення у сфері сільськогосподарських професій в умовах освітнього округу.

Процес адаптації, певним чином організований і керований, ґрунтується на ряді принципів і закономірностей, що перебувають у взаємному зв'язку. У числі принципів – і загально методологічні, і дидактичні, і специфічні (менш загальні, що стосуються переважно предмета, що розглядається). Зупинимось на деяких з них.

Принцип розвитку, найбільш загальний, передбачає дотримання ідеї розвитку в процесі професійної адаптації старшокласників. Розвиток такого складного системного об'єкта, яким є людська особистість, від вчорашнього школяра до спеціаліста вищої кваліфікації здійснюється поетапно шляхом поступового накопичення обумовлених програмою елементів готовності до професійної діяльності. Врешті-решт, повільні кількісні зміни за період навчання у виші приводять до якісного перетворення особистості старшокласника.

Принцип науковості навчання та його зв'язок із практикою вимагає знання учнів щодо структури та змісту основних наукових теорій і понятійного апарату науки, розуміння їхнього практичного значення; знання теоретичних основ виробничих процесів; ознайомлення старшокласників з новими дослідженнями і новаторськими ідеями; розвитку у них наукового мислення (діалектичність, доказовість, обґрунтованість, використання логічних категорій, творчий підхід та інше); формування у старшокласників розуміння структурно-функціональних зв'язків між різними видами наукового знання, що лежать в основі системності знань; ознайомлення з основами методології та методики наукових досліджень і розвитку здібностей до наукового пошуку у відповідній галузі знання і виробничих процесів; упровадження в навчання елементів наукової полеміки, дослідних і проблемних професійних завдань; розвитку вміння працювати з науковою та науково-популярною літературою; розвитку методологічної рефлексії; залучення старшокласників до науково-дослідницької роботи.

Принцип спрямованості освіти використовується для комплексного вирішення завдань навчання, виховання та розвитку учнів. Цей принцип має три аспекти, які, будучи пристосованими до процесу формування професійної готовності, набувають такого змісту [2]:

- освітній аспект: глибоке і міцне засвоєння старшокласниками методологічних, культурологічних, спеціальних знань, в їх єдності і взаємозв'язку; оволодіння

комплексом професійних умінь та досвідом раціональної професійної діяльності, умінь висувати і грамотно вирішувати професійні (навчально-професійні) завдання;

- виховний аспект: здійснення у процесі професійної підготовки розумового, морального, естетичного, трудового виховання старшокласників, формування професійної культури фахівця;
- розвивальний аспект: розвиток професійних якостей фахівця; інтелектуальних здібностей; творчого професійного мислення, здібностей до професійної рефлексії та інтеріоризації, професійних здібностей.

Принцип інтегративності (цілісності) вимагає неперервного, єдиного, цілісного процесу адаптації до професійної діяльності, що здійснюється протягом усього періоду навчання в навчальних закладах. Від реалізації цього принципу значною мірою залежить формування у старшокласника професійної готовності як інтегральної якості особистості. Принцип реалізується через інтеграцію змісту та методів вивчення методологічних, культурологічних, спеціальних дисциплін, інтеграцію теоретичної та практичної підготовки, інтеграцію навчальної та наукової діяльності старшокласників, спільну діяльність вчителя і учня.

Інтеграція є найважливішою функцією управлінської діяльності вчителя і досягається за допомогою певних технологій та засобів.

Одиницею навчально-професійної діяльності, що реалізує принцип інтегративності, виступає навчально-професійне завдання, вирішення якого вимагає від старшокласника узагальнених професійних знань і умінь, що являють собою сукупний продукт вивчення кількох окремих навчальних предметів [3, с. 45].

Ще одним важливим принципом є принцип мобільності (динамічності) – безперервний випереджальний розвиток, здатність до швидкої дії, тобто зміни й удосконалення самої системи професійної підготовки. Випускник школи повинен бути не тільки просто підготовлений до роботи в системі сучасного виробництва, освіти, охорони здоров'я, але і здатний самостійно ставити і вирішувати завдання, що виникають в процесі розвитку.

Принцип акумуляції орієнтований на послідовність і безперервність в оволодінні блоками професійних знань і умінь під час вивчення всіх дисциплін державного освітнього стандарту, на поступове нагромадження елементів готовності до професійної діяльності. При цьому безперервність виявляється в цілісності систем, що складаються з окремих дискретних елементів, у забезпеченості їхніх зв'язків, поступовості зміни станів, плавному переході з одного в інший.

Послідовне оволодіння власними та узагальненими професійними вміннями являє собою тривалий процес, який не може обмежуватися лише процесом вивчення спеціальних дисциплін. Кожна навчальна дисципліна повинна бути “відповідальна” за формування певних професійних знань і умінь, за свій внесок у загальну “скарбничку”. Якщо врахувати, що засвоєння – це розуміння плюс запам'ятовування, а оволодіння – це засвоєння плюс застосування знань на практиці, то слід вважати, що оволодіти змістом навчальної дисципліни означає поєднати знання з практичними вміннями та деяким досвідом професійної діяльності [5, с. 15].

Принцип наступності у розвитку професійної адаптації старшокласника вимагає врахування результатів його попередньої навчальної діяльності: рівня сформованості компетентності, мислення і рефлексії, загальноосвітньої, методологічної та інформаційної культури; якості засвоєння знань і умінь, здобутих під час вивчення різних навчальних предметів; ступеня розвиненості особистісних якостей, що визначають професійні можливості учнів; навички організації самостійної роботи.

Принцип наступності передбачає реалізацію функціонально-діяльнісного, особистісно орієнтованого та проблемно-дослідницького підходів на всіх етапах професійної підготовки, що сприяє створенню умов для реалізації основних функцій професійної підготовки (мотиваційної, орієнтовної, навчальної, розвивальної, управлінської), забезпечення якісного освоєння теоретичних основ професійної діяльності та її практичного виконання в конкретних навчально-професійних завданнях, що імітують виробничі ситуації на уроках трудового навчання; подолання суперечності між сформованою технологією навчання у школі, орієнтованою переважно на засвоєння старшокласником знань, а не на розвиток його самостійності, ініціативності, проблемного мислення, творчої активності,

і потребою сучасного матеріального та духовного виробництва в розвитку його інтелекту і повного розкриття потенціалу; використання психологічних засобів формування мотиваційної сфери особистості старшокласника за опори на його домінуючі потреби; створення безперервного процесу моделювання професійного середовища під час навчання у школі [2; 3].

Комплекс навчально-професійних завдань слугує засобом міждисциплінарної взаємодії, концептуальною основою наступності в розвитку складників професійної готовності майбутнього фахівця.

Принцип технологічності професійної підготовки спрямований на системне застосування науково-педагогічного знання до практичних завдань формування готовності до вибору майбутньої професії. Технологічний процес професійної підготовки – послідовність дій (операцій), кожна з яких заснована на науково обґрунтованій педагогічній діяльності вчителя і навчально-професійної діяльності учня, що, своєю чергою, оснований на комплексі навчально-професійних завдань.

Технологія професійної підготовки визначається змістом і методами її здійснення. Зміст професійної підготовки обумовлюється видами діяльності, які фахівець виконує в процесі трудової діяльності. Можна виділити кілька груп таких видів діяльності [2]:

- програмно-методичне забезпечення виробничого процесу;
- управління виробничим процесом;
- управління людьми, виробничим або навчальним колективом;
- самоосвіта.

Підготовка старшокласників до виконання перелічених видів діяльності визначається, по-перше, технологіями педагогіки і психології (форми та методи проведення занять, методи організації самостійної роботи, методика використання дидактичних, технічних та комп'ютерних засобів навчання та інше), по-друге, специфічними прийомами інтеграції змісту, методів, засобів і форм навчання, що дасть змогу здійснювати безперервний керований процес допрофесійної підготовки.

Принцип варіативності впливає з потреби реалізації індивідуального (облік окремих, своєрідних якостей особистості старшокласника) та диференційованого (облік подібних,

що повторюються, типових властивостей і характеристик особистості) підходів до професійної підготовки старшокласника.

Варіативність змісту, форм і засобів професійної підготовки набуває особливої актуальності в системі багаторівневої освіти. Причому залежно від статусу обраного випускником вишу, його місця розташування (велике або мале місто) можуть бути обрані різні варіанти задоволення особистісних запитів майбутнього фахівця.

У моносистемній вищій освіті цей принцип може бути реалізований у сфері вибору випускниками шкіл різноманітних шляхів, засобів, технологій організації навчально-професійної діяльності та діагностики її якості залежно від можливостей, представлених викладачем, а також особистих здібностей та обдарувань, життєвої позиції, професійних домагань, досвіду діяльності та відносин [1].

Вибираючи поняття “закономірність” і користуючись їм надалі, ми, як і багато інших авторів, сприймаємо закономірність як недостатньо точно пізнаний закон, упорядкованість явищ, відносну сталість, стійкість факторів, що впливають, систематичність зв'язків між об'єктами. Закономірності, які ми знаходимо, формулюємо і на які спираємося, є, по суті, закономірностями дидактичними: вони відображають повторювані стійкі залежності між елементами навчання – діяльністю викладання, діяльністю навчання і змістом освіти.

Розглянемо безпосередньо закономірності допрофесійної підготовки старшокласників в умовах освітнього округу.

Розвиток професійної готовності фахівця відбувається інтенсивніше за реалізації контекстного навчання. Суть його виражається в тому, що основною одиницею роботи вчителя і учня є не порція інформації, а навчальна ситуація (навчально-професійне завдання). Вчитель організує та активізує в контексті навчальної ситуації взаємодію між старшокласниками та між учнями й об'єктом вивчення (професійною діяльністю спеціаліста).

Навчальна діяльність старшокласника набуває рис, в яких виявляються особливості його професійної діяльності. Розв'язання навчально-професійних завдань моделює фрагменти реальної професійної діяльності фахівця в обраній професії [5, с. 15–24].

Якість засвоєння досвіду навчально-професійної діяльності старшокласниками залежить від цілеспрямованої взаємодії викладачів та учнів.

Досвід засвоюється на основі функціонально-діяльнісного підходу, розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин, активної позиції старшокласника і його участі разом із викладачем в управлінні навчально-професійною діяльністю в умовах освітнього округу. Активність старшокласника зростає у разі відповідності його цілей цілям викладача досягти рівня вимог, що висуваються моделлю фахівця.

В основі професійної підготовки лежить організована самостійна навчально-професійна діяльність учнів.

Зростаюча самостійність старшокласника є стрижнем засвоєння теоретичної основи навчально-професійної діяльності; становлення і розвитку професійної компетентності, професійного мислення (і його функції – професійної рефлексії) та професійної культури; формування професійних якостей особистості (організованості, ініціативності, високого рівня професійних домагань, оригінальності мислення та інше); розвитку вміння керувати своєю пізнавальною та дослідницькою діяльністю; формування і розвитку потреби в самоосвіті та самовихованні.

Методика створення і застосування комплексу навчально-професійних завдань як основної форми організації навчально-професійної діяльності старшокласників забезпечує розвиток всіх складників допрофесійної готовності.

Структура будь-якого завдання, в тому числі навчально-професійного, охоплює чотири частини [2, с. 224]:

- предметну сферу (клас фіксованих об'єктів, предметів, процесів, понять);
- відносини, що пов'язують об'єкти предметної сфери;
- вимоги (зазначення мети вирішення завдання);
- оператор (сукупність дій – операцій, які потрібно здійснити над умовою завдання, щоб виконати її вимоги).

Основним засобом професійної підготовки, що підтримує “ціннісний зразок” – модель фахівця, є комплекс навчально-професійних завдань. Логіка цілісності подібного комплексу передбачає підбір навчально-професійних завдань, вирішення яких створює умови для розвитку основних узагальнених професійних умінь. Кожне узагальнене професійне вміння структурно містить ряд умінь, оволодіння якими забезпечується розв'язанням блоку оперативних й елементарних

навчально-професійних завдань. Розв'язання серії елементарних навчально-професійних завдань дає старшокласникам можливість виконувати певні дії у складі професійного вміння. Комплекс навчально-професійних завдань слугує засобом інтеграції та забезпечення безперервності професійної підготовки, оскільки їх розв'язання передбачене на різних етапах професійної підготовки та в різних дисциплінах.

Професійна компетентність, професійне мислення та професійна культура розвиваються у взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Названі вище якості настільки тісно пов'язані між собою, що уявити їх окремо можна лише умовно, тому їх розвиток у старшокласників відбувається практично одночасно. При цьому він приводить до створення нової інтегральної якості особистості фахівця – професійної готовності.

Рівень оволодіння узагальненими професійними вміннями залежить від того, з якою повнотою в умовах безперервної навчально-професійної діяльності старшокласники оволоділи професійними вміннями під час вивчення всіх дисциплін навчального плану в умовах навчальних закладів освітнього округу.

Отже, узагальнені професійні вміння з успіхом формуються за умови вирішення комплексу навчально-професійних завдань у межах основних спеціальних дисциплін державного освітнього стандарту. Закономірності професійної підготовки студентів виявлялися і формулювалися поступово в процесі дослідження проблеми, висунення припущень та їх практичної перевірки під час пошукового, констатувального та формувального експериментів. Реалізація зазначених закономірностей дає змогу підвищити рівень адаптації старшокласників до професійної діяльності.

Література

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. – М. : Педагогика, 1977. – 254 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Зеер Э. Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование: теоретико-методологический аспект. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2001. – 224 с.
4. Смирнов И. П. Новые принципы организации начального профессионального образования / И. П. Смирнов, В. А. Поляков, Е. В. Ткаченко. – М. : ООО “Аспект”, 2004. – 32 с.

5. Осипенко Л. Є. Формування дослідниць вмінь сільських школярів // Постметодика. – 2005. – № 1. – С. 27–33.
6. Положення про освітній округ : схвалено 27.08.2010 р. / Кабінет Міністрів України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2010. – № 2.
7. Трудове навчання : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. – К. : Перун, 2005. – 256 с.
8. Яценко А. А. Уроки сільськогосподарської праці в малокомплектних школах / А. А. Яценко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2005. – № 2. – С. 16–19.

А. Н. Пархоменко

**Принципы и закономерности адаптации
старшекласников к самоопределению
в сельскохозяйственных профессиях в условиях
образовательного округа**

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье рассмотрены и охарактеризованы принципы развития, научности, интегративности, мобильности, аккумуляции, преемственности, технологичности, вариативности, направленности в профессиональном самоопределении на комплексное решение задач обучения, воспитания и развития, лежащие в основе выбора будущей профессии. В частности, относительно адаптации старшекласников к самоопределению в выборе сельскохозяйственных профессий в условиях образовательного округа. Также представлена группа вероятностных закономерностей процесса профессиональной адаптации в учебном заведении.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональная адаптация, подготовка старшекласников, учебный процесс, образовательный округ.

О. М. Parkhomenko

**Principles and Regularities of Seniors' Adaptation
to Professional Self-Determination in Agricultural
Occupations under Educational District Conditions**

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the principles of development, science, integrativity, mobility, accumulation, continuity, adaptability, variability, orientation in professional self-determination at the complex training, education and

development, which constitute the base of the choice of future profession. In particular, adaptation of seniors to self-determination in the sphere of agricultural occupations in terms of educational district is considered. In addition, a group of professional probabilistic laws of the process of adaptation in school has been defined. Professional self-determination is examined in combination with self-determination of students of higher forms in relation to their worldview, moral position and vital sense, which stipulate their connections with the environment, and, thus, the aim, direction and process of their activity in the educational district.

Keywords: professional self-determination, professional adaptation, training, high school students, learning process, educational district.

References

1. Babanskyi, Y. K. (1977). *Optimizatsyia protsessa obuchenii* [Optimization of the learning process]. Moscow: Pedagogika.
2. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogic dictionary]. Kyiv: Lybid.
3. Zeier, E. F. (2001). *Lichnostno oriientirovannoie professionalnoie obrazovaniie: teoretiko-metodologicheskii aspekt* [Personality-oriented professional education: A theoretical and methodological aspect]. Ekaterinburg: Publishing House of the Urals. State. Prof.-Ped. University.
4. Smirnov, I. P., Polyakov, V. A. & Tkachenko E. V. (2004). *Novyye printsypy organizatsyi nachalnogo professionalnogo obrazovaniia* [The new principles of organization of primary vocational education]. Moscow: Aspect.
5. Osipenko, L. E. (2005). *Formuvannia doslidnytskykh vmin silskykh shkoliariv* [Formation of research skills of rural students]. *Postmetodyka*, 1, 27-33.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2010). *Polozhennia pro osvittni okruh* [Provision on educational district]. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*, 2.
7. *Trudove navchannia. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 5-9 klasy* (2005). [Labour education. A program for general education institutions. 5-9 forms]. Perun.
8. Yatsenko, A. A. (2005). *Uroky silskohospodarskoi pratsi v malo-komplektnykh shkolakh* [Rural labor lessons in the small-sized schools]. *Trudova pidhotovka v zakladakh osvity*, 2, 16-19.